

Rozdział 1. Europeizacja prawa karnego procesowego jako przejaw europeizacji prawa

1.1. Pojęcie i rodzaje europeizacji prawa karnego procesowego

W wymiarze prawnym europeizację uznaje się za cechę charakterystyczną i wyróżniającą spośród innych systemy prawne tych państw europejskich, które uczestniczą w procesach integracyjnych¹. Wzrost wzajemnych zależności między państwami europejskimi, państwami europejskimi a organizacjami międzynarodowymi i ponadnarodowymi w Europie, prowadzi do zmniejszenia różnic w ustawodawstwach państw europejskich, a tym samym przyczynia się do stworzenia europejskiej przestrzeni prawnej².

Pierwsze badania nad europeizacją koncentrowały się na wertykalnym i przymusowym charakterze tych procesów (oddziaływań) i nie obejmowały całości zagadnienia, ale dotyczyły wybranych dziedzin badawczych³. Z czasem zaczęto zauważać, że europeizacja nie jest zjawiskiem jednokierunkowym i istnieje możliwość wniesienia sprawdzonych krajowych rozwiązań prawnych na poziom europejski⁴. Pozwoliło to spojrzeć szerzej na badaną problematykę i uwzględnić dwukierunkowość procesów europeizacyjnych, a także, że mogą one zachodzić poza sformalizowanymi instytucjami i wpływać na kształto-

---

¹ M. Wilbrandt-Gotowicz, Zintegrowane z prawem Unii, s. 115–127.

² Zob. A. Budnik, Kilka uwag na temat wartości w modelu kodeksu postępowania administracyjnego Unii Europejskiej, w: J. Zimmerman (red.), Aksjologia prawa administracyjnego, t. 1, Warszawa 2017; J. Jaskiernia, Rola prawa Rady Europy w kreowaniu ogólnoeuropejskiej przestrzeni prawnej, PiP 2007, Nr 8, s. 101–104.

³ R. Riedel, Podejście i teorie w badaniu, s. 44.

⁴ Zob. P. Suwaj, Europejskie prawo administracyjne – interakcje z administracyjnym prawem krajów członkowskich UE, w: J. Nicyporuk (red.), Teoria instytucji prawa administracyjnego. Księga pamiątkowa Profesora Jerzego Stefana Langroda, Paryż 2011, s. 755.

wanie wartości, przekonań, postaw i poglądów w społeczeństwach europejskich⁵. Zauważono również, że państwa i społeczeństwa europeizują się nawzajem poprzez intensyfikację wzajemnych kontaktów (formalnych i nieformalnych)⁶. W znaczeniu przedmiotowym europeizację najczęściej analizuje się, badając zmiany zachodzące w prawie wewnętrznym danego państwa pod wpływem prawa europejskiego (prawa Unii Europejskiej, konwencji Rady Europy, orzecznictwa ETPC i TSUE) lub prawa innych państw europejskich⁷. Możliwa jest jednak odmienna perspektywa. *M. Wilbrandt-Gotowicz* wskazuje, że przedmiotem badań może być prawo europejskie jako autonomiczny, ponadpaństwowy porządek prawny⁸.

W zależności od tego, czy procesy europeizacyjne zachodzą w sposób formalny czy nieformalny, można wyróżnić europeizację zinstytucjonalizowaną oraz pozainstytucjonalną⁹. Europeizacja zinstytucjonalizowana jest dokonywana za pośrednictwem struktur, instytucji i organów danej organizacji międzynarodowej. Jako przykład można wskazać europeizację dokonywaną w ramach UE za pomocą rozporządzeń czy dyrektyw oraz instytucji europejskich (np. Komisji Europejskiej, która stoi na straży przestrzegania przez państwa zobowiązań unijnych)¹⁰. W Radzie Europy nie istnieje jednak klasyczny model europeizacji zinstytucjonalizowanej. Jeżeli państwo nie wywiązuje się z obowiązków wynikających z ratyfikowanej przez nie konwencji Rady Europy, nie można w żaden sposób bezpośrednio wymusić na nim wprowadze-

---

⁵ Szerzej *R. Riedel*, *Podejście i teorie w badaniu*, s. 38–40.

⁶ W ślad za tymi obserwacjami, w doktrynie wyróżnia się cztery typy oddziaływań (procesów europeizacyjnych): 1) *top-down* (proces przesyłania), czyli wertykalne i jednostronne oddziaływanie prawa europejskiego na prawo krajowe; 2) *bottoms-up* (proces pobierania), tj. wertykalne i jednostronne oddziaływanie prawa państw europejskich na prawo europejskie; 3) *cross-loading* (europeizacja horyzontalna) rozumiany jako horyzontalny transfer rozwiązań pomiędzy państwami członkowskimi w procesie komunikacyjnym, m.in. współpracę sądową, uwzględnienie orzecznictwa trybunałów europejskich (dialog sądowy) oraz 4) *ad extra*, którą określa się jako oddziaływanie prawa europejskiego na prawo państw pozaeuropejskich i innych organizacji międzynarodowych. Zob. szerzej: *K. Wach*, *Wymiary europeizacji i jej kontekst*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie 2011, vol. 852, s. 30. *D. Miąsik*, *A. Wróbel*, w: *R. Hauser*, *A. Wróbel*, *Z. Niewiadomski* (red.), *System Prawa Administracyjnego*, t. 3, s. 10–11; *R. Riedel*, *Podejście i teorie w badaniu*, s. 39.

⁷ Zob. *T. Börzel*, *T. Risse*, *Conceptualizing the Domestic Impact of Europe*, w: *K. Featherstone*, *C.M. Radaelli* (red.), *The Politics of Europeanisation*, Oxford 2003, s. 59.

⁸ *M. Wilbrandt-Gotowicz*, *Zintegrowane z prawem Unii*, s. 115–127.

⁹ Zob. *T. Biernat*, *Europeizacja prawa – zjawisko wielowymiarowe*, s. 9.

¹⁰ Zob. art. 258–260 TFUE.

nia odpowiednich zmian w prawie krajowym¹¹. Nieco inaczej problematyka zinstytucjonalizowania procesów europeizacyjnych w Radzie Europy prezentuje się w odniesieniu do wykonywania wyroków ETPC. Choć wydawane są w sprawach indywidualnych, mogą jednak wskazywać na problemy systemowe i strukturalne w danym państwie oraz niezgodność ustawodawstwa z przepisami EKPC. Nie zawsze wystarczające jest wznowienie postępowania w danej sprawie lub wypłaty odszkodowania (zadośćuczynienia) skarżącemu. Wykonanie wyroku w indywidualnej sprawie nie zapobiegnie kolejnym skargom wnoszonym do ETPC, jeżeli ustawodawstwo krajowe jest niezgodne z EKPC. W takiej sytuacji „państwo powinno co najmniej rozważyć zmiany legislacyjne i doprowadzić prawo krajowe do stanu zgodności z konwencją”¹². Ani ETPC, ani Komitet Ministrów RE¹³ nie jednak ma kompetencji by zmusić państwo członkowskie do zmiany ustawodawstwa. Może natomiast pośrednio oddziaływać na dane państwo, zobowiązując je do wprowadzenia rozwiązań o charakterze generalnym (np. zmianę prawa) np. poprzez wyroki pilotażowe¹⁴. W praktyce¹⁵ dojdzie do zmian – jeżeli nie normatywnych, to w prak-

---

¹¹ Poza zasadą *pacta sunt servanda* (art. 26 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów, uchwalonej 22.5.1969 r., Dz.U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439) i założeniem, że państwo, ratyfikując daną umowę międzynarodową, działało w dobrej wierze, chcąc jej przestrzegać. Jeżeli jednak tak się nie dzieje, społeczność międzynarodowa może jedynie wywierać presję polityczną na państwo naruszające zobowiązania traktatowe, a organizacje międzynarodowe mogą wydawać opinie, zalecenia, raporty, wzywając do wywiązywania się ze zobowiązań międzynarodowych. Zob. C. Voigt, *The Role of General Principles in International Law and their Relationship to Treaty Law*, *Nordic Journal of Law and Justice* 2008, vol. 77, Nr 1–2, http://retfaerd.org/gamle_pdf/2008/2/Retfaerd_121_2008_2_s3_25.pdf, s. 12 (dostęp: 26.7.2021 r.).

¹² Tak: J. Skrzydło, Wykonanie wyroku ETPC, *EPS* 2010, Nr 11, s. 4.

¹³ Zgodnie z art. 46 ust. 2 EKPC Komitet Ministrów czuwa nad wykonywaniem wyroków ETPC.

¹⁴ O wyroku pilotażowym, genezie instytucji, wykorzystaniu jej przez ETPC oraz konsekwencjach: J. Czepek, M. Lubiszewski, *Procedura wyroku pilotażowego w orzecznictwie ETPC*, Warszawa 2016. J. Czepek i M. Lubiszewski wskazują, że wyrok pilotażowy to mechanizm pozwalający na załatwienie grup spraw zawisłych przed ETPC, których wspólnym źródłem jest problem tkwiący w prawie lub praktyce niezgodnej z EKPC. Trybunał w tym orzeczeniu wskazuje rodzaj problemu i wskazując termin, nakłada na państwo obowiązek ustanowienia odpowiednich środków zaradczych o charakterze generalnym. J. Czepek, M. Lubiszewski, *Procedura wyroku pilotażowego*. Zob. także J. Skrzydło, *Wykonanie wyroku ETPC*, s. 8.

¹⁵ Jeżeli państwo nie wykona wyroku pilotażowego, Trybunał przystąpi do rozpoznania pozostałych spraw – tymczasowo zawieszonych – co będzie wiązało się z koniecznością wypłaty skarżącemu odszkodowań. Tym samym wywiera dwójakiego rodzaju presję na dane państwo. Po pierwsze, ekonomiczną na rząd i organy władzy ustawodawczej, ponieważ, jeżeli odpowiednie zmiany nie zostaną wprowadzone, budżet państwa będzie obciążony dodatkowymi kosztami, których nie musiałby ponosić, jeżeli wykonano by wyrok pilotażowy. Po drugie, na organy stosujące niezgodne

tyce orzeczniczej – i dostosowania prawa krajowego do poziomu wymaganego przez ETPC w ramach instytucji i struktur Rady Europy. Niemniej brak jest bezpośredniej zależności – niewykonanie zobowiązania (wyroku ETPC) – nałożenie sankcji – zmiany normatywne, jak to się dzieje w UE¹⁶. Europeizacja pozainstytucjonalna to proces dokonywania zmian w prawie krajowym (oraz orzecznictwie) polegający na dobrowolnym uwzględnieniu w procesie stowienia (lub stosowania prawa) zewnętrznych wzorców¹⁷.

Jeżeli weźmie się pod uwagę to, czy państwo jest zobowiązane do wprowadzenia zmian w wewnątrz krajowym porządku prawnym, europeizacja może być obligatoryjna (bezpośrednia) i fakultatywna (pośrednia)¹⁸. Wtedy, gdy państwo ma obowiązek transpozycji prawa europejskiego do własnego ustawodawstwa (np. implementacja dyrektyw), musi uwzględnić prawo europejskie w procesie wykładni prawa lub stosowaniu prawa krajowego lub dążyć do zapewnienia spójności i efektywności prawa europejskiego, np. w zakresie praktycznej realizacji zasady wzajemnego uznawania orzeczeń, europeizacja ma charakter obligatoryjny (bezpośredni). Jeżeli zaś ustawodawca lub organy państwa dobrowolnie stosują prawo europejskie, uwzględniają zewnętrzne wzorce (np. wprowadzając nowe instytucje prawne, wzorowane na rozwiązaniach przyjmowanych w innych krajach), szukają inspiracji w prawie państw obcych lub orzecznictwie sądowym, można mówić o europeizacji fakultatywnej (pośredniej)¹⁹.

---

z konwencją prawo krajowe, by dokonywały prokonwencyjnej wykładni przepisów, gwarantując jednostkom „strasburski” poziom ochrony praw podstawowych, zapobiegając kolejnym skargom w przyszłości. Inną możliwością wymuszenia na państwie Rady Europy realizacji wyroku pilotażowego i wprowadzenia zmian, np. normatywnych, jest wydanie wyroku zaocznego (*default judgment*), tj. przekierowanie skarg, które mogłyby być rozstrzygnięte na podstawie wyroków pilotażowych do rozstrzygnięcia przez inne organy (Komitet Ministrów).

¹⁶ Na temat mocy wiążącej orzeczeń ETPC zob. szerzej M. Wąsek-Wiaderek, Samodzielność jurysdykcji sądu karnego wobec kompetencji Trybunału Konstytucyjnego i trybunałów europejskich, Lublin 2012, s. 352–393.

¹⁷ Np. poprzez wprowadzenie do krajowego porządku prawnego rozwiązań prawnych pochodzących z innego państwa. O przeszczepach prawnych Zob. C. Nowak, Wpływ procesów globalizacyjnych, s. 66–78.

¹⁸ D. Miąsik, A. Wróbel, w: R. Hauser, A. Wróbel, Z. Niewiadomski (red.), System Prawa Administracyjnego, t. 3, s. 15–16. Podział na europeizację bezpośrednią i pośrednią stosuje m.in. C. Ferreira, The Europeanization of Law, w: J.C. Oliveira, P. Cardinal (red.), One Country, Two Systems, Three Legal Orders – Perspectives of Evolution, Springer 2009, s. 174–176.

¹⁹ C. Ferreira, The Europeanization of Law, s. 176. C. Ferreira wskazuje, że pośredni wpływ prawa i orzecznictwa europejskiego na prawo krajowe jest procesem bardzo złożonym i trudnym do uchwycenia, ale w jego następstwie dochodzi do zbliżania porządków prawnych różnych państw europejskich, swego rodzaju oddolnej harmonizacji. Pokazuje również – w odniesieniu do

W doktrynie, obok omówionych powyżej podziałów, stosuje się różne kryteria za pomocą których różni autorzy próbują scharakteryzować procesy europeizacyjne. W literaturze wskazuje się m.in. na istnienie europeizacji statycznej i dynamicznej²⁰, ramowej, systemowej i pozasystemowej²¹, formalnej i nieformalnej, pozytywnej i negatywnej. Szczegółowa analiza typologii przyjmowanych przez różnych autorów nie wydaje się jednak konieczna, ponieważ wszystkie w zasadzie sprowadzają się do ustalenia, czy europeizacja dokonuje się w ramach wyznaczonych przez instytucje (organy) ponadpaństwowe czy samoistnie przez państwa europejskie oraz czy ma charakter obligatoryjny czy fakultatywny. Odmienny charakter ma jedynie podział na europeizację pozytywną i negatywną, który odnosi się do metody zbliżania ustawodawstw w państwach europejskich.

Europeizacja pozytywna zachodzi wówczas, gdy państwa mają obowiązek wprowadzić rozwiązania prawne opracowane na poziomie ponadpaństwowym, bez możliwości istotnej ingerencji w treść tych przepisów. Rozwiązania krajowe są zastępowane lub uzupełniane odpowiednimi przepisami europejskimi. Natomiast europeizacja negatywna ma na celu usuwanie najbardziej znaczących barier utrudniających współpracę między państwami poprzez modyfikację lub zmianę rozwiązań krajowych. Na poziomie ponadpaństwowym ustanawia się wspólne standardy w danej dziedzinie, natomiast sposób ich wdrożenia, zależy od woli (i metody) przyjętej w danym państwie²². Granicą swobody ustawodawcy krajowego jest standard minimalny określony w prawie europejskim, ale nie ma żadnych przeszkód, by w danym państwie ustanowiono wyższy poziom ochrony uprawnień jednostki.

---

państw UE – troskę organów władzy publicznej o pewność i spójność prawa w całej UE; por. tamże, s. 176 i 181.

²⁰ Europeizacja w ujęciu statycznym – oparty na wspólnych wartościach porządek prawny bazującego na źródłach prawa pochodzących od prawodawców krajowych i ponadnarodowych; w ujęciu dynamicznym – zbliżanie ustawodawstw państw europejskich i ich konwergencja. M. Wilbrandt-Gotowicz, Zintegrowane z prawem Unii; D. Miąsik, A. Wróbel, w: R. Hauser, A. Wróbel, Z. Niewiadomski (red.), System Prawa Administracyjnego, t. 3, s. 15.

²¹ Ramowa to opracowywanie standardów na poziomie europejskim, niewiązujących bezpośrednio podmiotów krajowych i rodzaj pośredniego oddziaływania na państwa europejskie. Systemowa – ustanowienie przepisów na forum UE przy jednoczesnym zobowiązaniu państw do ich wdrożenia albo bezpośredniego stosowania. Pozasystemowa jest rozumiana jako aktywizm sędziowski, przejawiający się w uwzględnieniu wzorców europejskich (pochodzących od organizacji międzynarodowych, ponadnarodowych i innych państw europejskich) w procesie stosowania prawa. Zob. C. Knill, D. Lehmkuhl, How Europe matters. Different mechanisms of europeanization, European Integration online Papers 1999, Nr 7, vol. 3, s. 1–2.

²² Zob. C. Knill, D. Lehmkuhl, How Europe matters, s. 3.

Podsumowując, europeizację prawa można zdefiniować²³ jako proces zbliżania się ustawodawstw poprzez implementację do krajowego porządku prawnego prawa europejskiego *sensu largo* lub recepcję rozwiązań prawnych obowiązujących w innym państwie europejskim („impuls europeizacyjny”) w celu stworzenia zbliżonych standardów w określonej dziedzinie prawa. W takim rozumieniu europeizacja obejmuje oddziaływanie wertykalne prawa tworzonego przez organizacje międzynarodowe i ponadnarodowe wraz z wpływem orzecznictwa trybunałów europejskich na prawo krajowe i orzecznictwo sądów krajowych oraz horyzontalne oddziaływanie porządków prawnych państw europejskich w procesie komunikowania się (współpraca sądowa, dialog sędziowski).

Tak samo jak inne dziedziny prawa, także prawo karne procesowe podlega procesowi europeizacji. Państwa – dążąc do większej efektywności ścigania przestępstw – coraz częściej współpracują ze sobą, udzielając wzajemnej pomocy prawnej, dostarczając informacji, przyjmując do wykonania orzeczenia wydawane w innym państwie, czy przekazując podejrzanych (oskarżonych) na terytorium państwa prowadzenia postępowania karnego. Przed przystąpieniem do analizy tego, w jakim zakresie prawo karne procesowe podlega procesowi europeizacji, w pierwszej kolejności warto spróbować zdefiniować pojęcia europejskiego prawa karnego i europejskiego prawa karnego procesowego.

Obecnie posługiwanie się terminami europejskie prawo karne oraz europejskie prawo karne procesowe nie budzi sprzeciwu. Niemniej jednoznaczne zdefiniowanie obu pojęć jest o tyle trudne, że wraz z rozwojem wzajemnych powiązań między państwami i transferem przestępczości dziedzina ta stale się rozwija i zmienia²⁴ i w zasadzie nie budzi wątpliwości jedynie to, że „europejskie prawo karne procesowe” jest częścią „europejskiego prawa karnego”. Początkowo posługiwano się terminem „europejskie prawo karne” dla opisanie procesów integracyjnych zachodzących między państwami zachodniej Eu-

---

²³ Definicja ta nie aspiruje do bycia jedyną właściwą i została przyjęta na potrzeby tej pracy.

²⁴ Częściej autorzy starają się przybliżyć specyfikę badanego zjawiska, np. harmonizacji przepisów prawa karnego materialnego, zbliżania ustawodawstw karnoprosesowych czy międzynarodowej współpracy w sprawach karnych, nie definiując pojęcia „europejskiego prawa karnego”. Zob. A. Sakowicz, w: A. Grzelak, M. Królikowski, A. Sakowicz (red.), *Europejskie prawo karne*, Warszawa 2011, s. 2–9; A. Gajda, *Ochrona praw podstawowych w procesie harmonizacji prawa karnego procesowego w Unii Europejskiej*, Warszawa 2011, s. 18; E. Zielińska, *Europeizacja i harmonizacja prawa karnego w ramach Unii Europejskiej*, s. 353; A. Klip, *European Criminal Law*, Cambridge–Antwerp–Portland 2016, s. 1–2.

ropy, do którego zaliczano prawo wspólnot europejskich²⁵, prawo konwencji zawieranych w ramach Rady Europy, prawo EKPC oraz prawo wewnętrzne organizacji europejskich²⁶. *L. Kubicki* za najważniejsze źródło europejskiego prawa karnego uznał EKPC i orzecznictwo ETPC wydawane na jej podstawie. Wskazał, że konwencję w doktrynie traktuje się jako „europejski kodeks konstytucyjny praw człowieka”, to jednak w praktyce jej stosowania dominujący jest aspekt prawnokarny, zaś zakres zainteresowania Trybunału w dziedzinie prawa karnego obejmuje prawo karne materialne, procesowe i penitencjarne. Podkreślał jednak, że nie są to normy prawne *sensu stricto*, ale należy je postrzegać jako wytyczne dla ustawodawstwa krajowego, w którym powinny zostać skonkretyzowane²⁷. *G. Cortens* i *J. Pradel* za europejskie prawo karne uznają regulacje zawarte w prawie unijnym, przepisy dotyczące międzynarodowej współpracy w sprawach karnych oraz akty prawa międzynarodowego dotyczące ochrony praw człowieka²⁸. Europejskie prawo karne definiuje się również jako regionalny system wspólnych dla państw europejskich norm karnomaterialnych, karnoprosesowych i penitencjarnych, składający się z krajowych regulacji oraz międzynarodowych podsystemów prawnych²⁹. *A. Adamski* oraz *M. Lubelski* europejskie prawo karne zdają się utożsamiać z normami prawnokarnymi stanowionymi przez instytucje UE, których celem jest poprzez harmonizację ustawodawstw, powstanie jednolitego prawa europejskiego³⁰. Podobnie *A. Klip* europejskie prawo karne łączy z prawem stanowionym w UE, ale jednocześnie zastrzega, że inni autorzy, przyjmując szerszą perspektywę badawczą, ustawodawstwo karne przyjmowane w UE nazywają „unijnym prawem karnym”, które jest częścią europejskiego prawa karnego³¹.

---

²⁵ *L. Kubicki* dostrzegł, że rozwój współpracy gospodarczej między państwami Wspólnot Europejskich będzie musiał wiązać się z rozszerzeniem zainteresowania WE na dziedzinę prawa karnego. Zob. *L. Kubicki*, „Prawo karne europejskie” (narodziny pojęcia), *PiP* 1971, Nr 12, s. 938–939.

²⁶ Tamże, s. 923.

²⁷ Tamże, s. 924 i 940.

²⁸ *G. Cortens*, *J. Pradel*, *European Criminal Law*, Oxford 2002, s. 9. Tak również: *A. Lach*, *Europejskie prawo karne. Zarys wykładu*, Toruń 2008, s. 14.

²⁹ *A. Sakowicz*, w: *A. Grzelak*, *M. Królikowski*, *A. Sakowicz* (red.), *Europejskie prawo karne*, s. 2–9.

³⁰ *A. Adamski*, Kilka uwag na temat harmonizacji prawa karnego materialnego w Unii Europejskiej, w: *J. Giezek* (red.), *Przestępstwo – kara – polityka kryminalna. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka*, Kraków 2006, s. 24; *M. Lubelski*, w: *Z.M. Dymińska* (red.), *Konteksty prawa i praw człowieka*, Kraków 2012, s. 18.

³¹ *A. Klip*, *European Criminal Law*, s. 2. Zob. *V. Mitsilegas*, *EU Criminal Law after Lisbon*, Oxford–Portland 2016, s. 1–3. Wydaje się jednak, że w ostatnich latach dorobek Rady Europy

Przy próbie zdefiniowania pojęcia europejskiego prawa karnego pojawia się ta sama wątpliwość co w przypadku europeizacji, mianowicie, czy odnosi się ono wyłącznie do prawa UE, czy obejmuje także regionalne, europejskie prawo międzynarodowe. Utożsamianie europejskiego prawa karnego z unijnym prawem karnym wydaje się nieuzasadnione z kilku powodów. Po pierwsze, zainteresowanie UE tą dziedziną prawa ma wtórny charakter i powinno być postrzegane w kontekście wyznaczonym przez cele polityki unijnej. Działalność legislacyjna UE w zakresie prawa karnego jest konsekwencją postępującej integracji ekonomicznej, gospodarczej, otwarcia granic i migracji społeczeństw, z czym wiąże się wzrost przestępczości. Aby skutecznie przeciwdziałać tym zjawiskom, konieczne było rozszerzenie kompetencji UE także na prawo karne. Instytucje unijne koncentrują się przede wszystkim na przestępczości transgranicznej oraz przestępstwach popełnianych na szkodę interesów finansowych Wspólnoty. Po drugie, unijne prawo karne bazuje na aktach prawnych RE i orzecznictwie ETPC³², zwłaszcza w odniesieniu do gwarancji procesowych uczestników postępowania karnego, ochrony ofiar przestępstw, czy praw podejrzanego. W większości³³ nie wprowadza regulacji nieznanymi wcześniej państwom europejskim. Zmienia się natomiast moc wiążąca aktów prawnych RE i orzecznictwa ETPC. Państwa są zobowiązane do implementowania dyrektyw „kodyfikujących” standardy strasburskie, prawo unijne ma pierwszeństwo przed prawem krajowym, a niewypełnienie zobowiązań przez państwo może wiązać się z negatywnymi konsekwencjami³⁴. W zakresie ochrony praw jednostki, szczególnie narażonych na nieuprawnione ograniczenia na gruncie prawa karnego, system UE nie jest jednak zamknięty i współlistnieje z systemem RE³⁵. Po trzecie, prawo UE

---

w zakresie prawa karnego pozostawia się poza zakresem rozważań o europejskim prawie karnym i przyjmuje się węższą perspektywę badawczą.

³² Zob. H. Kuczyńska, *Wspólny obszar postępowania karnego w prawie Unii Europejskiej*, Warszawa 2008, s. 24.

³³ *Novum* we współpracy państw w Europie jest inicjatywa utworzenia Prokuratury Europejskiej jako wspólnego organu uprawnionego do ścigania przestępstw popełnianych na szkodę instytucji unijnych.

³⁴ Istnieje możliwość pociągnięcia państwa do odpowiedzialności za niewykonywanie zobowiązań wynikających z traktatów na podstawie art. 258 i 259 TFUE. Zob. szerzej: L. Prete, B. Smulders, *The coming of age of infringement proceedings*, CMLR 2010, Nr 1, s. 9–61.

³⁵ Państwo ponosi odpowiedzialność odszkodowawczą względem jednostek za naruszenie prawa UE, jeżeli w wyniku tego naruszenia, jednostka poniosła szkodę. Postępowanie jest prowadzone przed sądami krajowymi, a warunkiem podstawowym jest uznanie, że państwo nie wypełnia zobowiązań unijnych, np. wadliwie implementując (lub nie implementując) przepisy dyrektyw. Zob. N. Półtorak, *Odpowiedzialność odszkodowawcza państwa za naruszenie prawa UE po 20 la-*

w istotny sposób zmienia problematykę współpracy państw – współpracy sądowej i policyjnej – upraszczając ją, odformalizowując i przyspieszając. „Ulepsza” i dostosowuje do czasów współczesnych konwencje zawierane na forum Rady Europy³⁶. Niemniej usprawnienie współpracy w sprawach karnych nie byłoby możliwe, gdyby nie istniały podstawy wypracowane w ramach Rady Europy. Utożsamianie europejskiego prawa karnego z prawem stanowionym w ramach UE pozwala w pełni zbadać tę dziedzinę tylko z jednej perspektywy – charakteru zobowiązań państw, rozszerzania kompetencji UE, zapewnienia efektywności ścigania przestępstw, stworzenia przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości – ale całościowa analiza z perspektywy zapewnienia jednostce prawa do rzetelnego procesu i respektowania jej podstawowych uprawnień nie jest możliwa.

W konsekwencji w ślad za *A. Lachem, G. Cortensem i J. Pradelem* należy przyjąć, że europejskie prawo karne procesowe obejmuje prawo stanowione na forum UE (unijne prawo karne), umowy międzynarodowe zawierane przez państwa europejskie dotyczące ochrony praw człowieka i międzynarodowej współpracy w sprawach karnych, przy czym największe znaczenie mają umowy wielostronne uchwalane na forum Rady Europy, zwłaszcza EKPC, EKoE oraz EKPP. Fundamentem europejskiego prawa karnego są wspólne dla państw europejskich wartości – demokracja, rządy prawa i respektowanie praw podstawowych, których ochronie powinny służyć zróżnicowane systemy prawnokarne. Wydaje się zatem, że europejskie prawo karne procesowe można uznać za patchworkowy (ponieważ łączy prawo UE z prawem stanowionym przez inne europejskie organizacje międzynarodowe oraz prawem krajowym), wielopoziomowy (prawo jest stanowione na poziomie unijnym oraz międzynarodowym, a także na poziomie krajowym, np. w zakresie implementacji przepisów UE) porządek prawny opierający się na wspólnych wartościach i dążeniu do realizacji wspólnych celów państw, w skład którego wchodzi ustawodawstwo i orzecznictwo krajowe i europejskie – strasburskie i luksemburskie³⁷.

---

tach od orzeczenia w sprawie *Francovich*, EPS 2014, Nr 1, s. 76–83. Z perspektywy ochrony praw jednostki system, w którym organy państwa oceniają same siebie, nie może być uznany za równie efektywny, co oceniany przez organ zewnętrzny względem organizacji wymiaru sprawiedliwości, kwestii administracyjnych itp.

³⁶ Zob. tabela 1.

³⁷ *A. Klip*, *European Criminal Law*, s. 2. Autor zaznacza, że na potrzeby jego rozważań definicja europejskiego prawa karnego została zawężona do prawa stanowionego na forum UE. Uwzględnia jednak to, że to co on nazywa europejskim prawem karnym, inni autorzy uznają za unijne prawo karne albo prawo karne UE. Zob. *V. Mitsilegas*, *EU Criminal Law after Lisbon*, s. 1–3.

Unijne regulacje karnoprosesowe dotyczą (jak na razie) ochrony praw uczestników postępowania – oskarżonego i pokrzywdzonego – celem zapewnienia im w zakresie odpowiednim do pozycji procesowej prawa do rzetelnego procesu oraz współpracy sądowej i policyjnej, gdy postępowanie karne zawiera element transgraniczny³⁸. W zakresie prawa karnego procesowego działalność Rady Europy jest szczególnie dynamiczna w odniesieniu do ochrony praw człowieka w toku postępowania karnego. Największe znaczenie ma orzecznictwo ETPC wydawane na gruncie EKPC, ale konwencje przyjmowane na forum Rady Europy, ratyfikowane przez państwa członkowskie, również wymuszają na ustawodawcy i organach stosujących prawo zmianę dotychczasowej praktyki. Poniższa tabela zawiera listę konwencji Rady Europy, ratyfikowanych przez Polskę, które wywierają wpływ na krajowe regulacje karnoprosesowe.

Tabela 1. Akty prawne Rady Europy ratyfikowane przez Polskę³⁹

Umowa międzynarodowa	Zakres regulacji
Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami Nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem Nr 2 wraz z protokołami dodatkowymi (Dz.U. z 1993 r. Nr 61 poz. 284 ze zm.)	konwencja o charakterze „konstytucyjnym” dla państw Europy w zakresie standardów ochrony praw i wolności jednostki

³⁸ Na temat „elementu transgranicznego” zob. A. Demenko, Jednolitość transgranicznego postępowania karnego, w: A. Demenko, Prawo do obrony formalnej w transgranicznym postępowaniu karnym w Unii Europejskiej, Warszawa 2013.

³⁹ Oprócz wskazanych w tabeli umów międzynarodowych ratyfikowanych przez Polskę, w Radzie Europy przyjęte zostały jeszcze inne konwencje regulujące szeroko rozumianą współpracę w sprawach karnych, tj.: Europejska Konwencja o przekazywaniu ścigania w sprawach karnych sporządzona w Strasburgu 15.5.1972 r.; Konwencja o ochronie środowiska przez prawo karne sporządzona w Strasburgu 4.11.1998 r. (art. 10 nakładający na instytucje państwowe obowiązek współdziałania z organami ścigania, art. 11 przyznający prawo udziału w postępowaniu karnym organizacjom społecznym zajmującym się ochroną środowiska; art. 12 dotyczący współpracy międzynarodowej); Konwencja przeciwko handlowi organami sporządzona w Santiago de Compostela 25.3.2015 r. (rozdział III konwencji dotyczy zagadnień proceduralnych, wprowadza obowiązek ścigania z urzędu przestępstw objętych zakresem przedmiotowym konwencji, niezależnie od wniosku ofiar i zawiera ogólną klauzulę dotyczącą współpracy międzynarodowej; art. 19 i 20 reguluje pozycję ofiary przestępstwa w procesie karnym – należy zagwarantować jej ochronę, bezpłatną pomoc prawną, informacje o jej prawach i obowiązkach w procesie oraz chronić przed wtórną wiktymizacją) – Polska podpisała konwencję, ale jej nie ratyfikowała.

1.1. Pojęcie i rodzaje europeizacji prawa karnego...

Umowa międzynarodowa	Zakres regulacji
Europejska Konwencja o ekstradycji z 13.12.1957 r. wraz z protokołami dodatkowymi z 15.10.1975 r. oraz 17.3.1978 r. (Dz.U. z 1994 r. Nr 70, poz. 307–308)	„konwencja matka” odnosząca się do zasad wydawania osób, względem których został wydany nakaz ekstradycyjny
Europejska Konwencja o pomocy prawnej w sprawach karnych z 20.4.1959 r. (Dz.U. z 1999 r. Nr 76, poz. 854) wraz z protokołami dodatkowymi z 17.3.1978 i 8.11.2001 r. (Dz.U. z 2004 r. Nr 139 poz. 1476)	„konwencja matka” odnosząca się do zasad współpracy państw w zakresie gromadzenia dowodów i pomocy prawnej w sprawach karnych
Europejska konwencja o zwalczaniu terroryzmu, sporządzona w Strasburgu dnia 27.1.1977 r. (Dz.U. z 1996 r. Nr 117, poz. 557)	art. 8 zobowiązujący państwa, które ratyfikowały konwencję do udzielania sobie w najszerszym zakresie pomocy prawnej w odniesieniu do przestępstw, które są przedmiotem konwencji
Konwencja o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie dochodów pochodzących z przestępstwa, sporządzona w Strasburgu dnia 8.11.1990 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 43, poz. 394)	art. 4 – wykonywanie czynności dowodowych, określonych w prawie krajowym, które umożliwią wykrycie i konfiskatę dochodów pochodzących z przestępstwa rozdział III konwencji reguluje zasady współpracy państw i współpracy w gromadzeniu dowodów
Prawnokarna konwencja o korupcji, sporządzona w Strasburgu dnia 27.1.1999 r. (Dz.U. z 2005 r. Nr 29, poz. 249 ze zm.)	art. 21 – współpraca organów krajowych art. 22 – ochrona świadków (osób zawiadamiających) w sprawach o przestępstwa korupcyjne art. 23 – ogólne upoważnienie do wprowadzenia „odpowiednich środków dowodowych”, które pozwolą efektywnie zwalczać przestępstwa korupcyjne rozdział IV – międzynarodowa pomoc w sprawach o przestępstwa korupcyjne
Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości, sporządzona w Budapeszcie dnia 23.11.2001 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 728)	część II konwencji zawierająca przepisy odnoszące się do prawa karnego procesowego m.in. w zakresie zabezpieczania i przechowywania danych informatycznych, przeszukiwania danych informatycznych, gromadze-

Umowa międzynarodowa	Zakres regulacji
<p>Konwencja Rady Europy o zapobieganiu terroryzmowi, sporządzona w Warszawie dnia 16.5.2005 r. (Dz.U. z 2008 r. Nr 161, poz. 998). Polska nie przystąpiła do protokołu do konwencji, podpisanego w Rydze 22.10.2015 r.</p>	<p>nia danych w czasie rzeczywistym, określenia jurysdykcji rozdział III konwencji dotyczący zasad współpracy międzynarodowej</p> <p>art. 4 – międzynarodowa współpraca w zapobieganiu terroryzmowi art. 14 regulujący kwestię jurysdykcji art. 15 – obowiązek przeprowadzenia postępowania, w razie uzyskania informacji, że osoba podejrzewana o terroryzm przebywa na terytorium państwa, które ratyfikowało konwencję art. 17–22 – określające zasady współpracy państw, ekstradycji i dobrowolnego przekazywania informacji pomocnych dla realizacji celów konwencji (w tym zakresie konwencja uzupełnia inne konwencje o charakterze generalnym m.in. Europejską Konwencję o ekstradycji, czy EKOPP – zob. art. 26)</p>
<p>Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi, sporządzona w Warszawie dnia 16.5.2005 r. (Dz.U. z 2009 r. Nr 20, poz. 107)</p>	<p>rozdział III i art. 28 – środki mające na celu ochronę ofiar handlu ludźmi w tym zwłaszcza bezpłatna pomoc prawna dla pokrzywdzonych, umożliwienie dochodzenia zadośćuczynienia art. 27–31 odnoszące się do przepisów procesowych w państwach-stronach konwencji w zakresie obowiązków wszczęcia i ścigania przestępstw, ochrony ofiar przed wtórną wiktymizacją, jurysdykcji art. 32 i 40 – przepisy o współpracy międzynarodowej i między państwami UE, które ratyfikowały konwencję</p>
<p>Konwencja Rady Europy o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie dochodów pochodzących z przestępstwa oraz o finansowaniu terroryzmu, sporządzona</p>	<p>art. 13 – środki zapobiegające praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu rozdział IV – zasady współpracy międzynarodowej w tym m.in.</p>

1.1. Pojęcie i rodzaje europeizacji prawa karnego...

Umowa międzynarodowa	Zakres regulacji
w Warszawie dnia 16.5.2005 r. (Dz.U. z 2008 r. Nr 165, poz. 1028)	obowiązek nawiązania współpracy, obligatoryjna wymiana informacji o „podejrzanych transakcjach”, monitorowanie transakcji i przekazywanie informacji z własnej inicjatywy
Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych, sporządzona w Lanzarote dnia 25.10.2007 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 608)	art. 1 – zakres regulacji konwencji rozdział VII – regulacje odnoszące się do prawa karnego procesowego: obowiązek wszczęcia i przeprowadzenia postępowania karnego, prawa ofiar przestępstw w toku postępowania karnego i ochrona przed wtórną wiktymizacją (art. 31), szczególny tryb i zasady przesłuchania dziecka (art. 35) rozdział IX – współpraca międzynarodowa
Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzona w Stambule dnia 11.5.2011 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 961)	art. 49-56 – regulacje dotyczące prawa karnego procesowego m.in. nakazów ochrony, praw pokrzywdzonych w toku postępowania (art. 56), zasad wszczęcia postępowania w sprawach o przestępstwa objęte zakresem przedmiotowym konwencji, zapobieganie wtórnej i ponownej wiktymizacji, ochrona prywatności ofiar i szczególne formy przeprowadzania przesłuchania pokrzywdzonych

Źródło: opracowanie własne.

Analizując zakres konwencji międzynarodowych przyjmowanych w Radzie Europy, można wyróżnić trzy dziedziny prawa karnego procesowego, w których oddziaływanie prawa europejskiego jest najsilniejsze:

- 1) ochrona praw uczestników postępowania karnego (ochrona praw człowieka w procesie karnym);
- 2) efektywne zwalczanie i zapobieganie poważnej przestępczości – terroryzmu, przestępczości zorganizowanej, handlu ludźmi, seksual-

nego wykorzystywania dzieci, przemocy wobec kobiet, cyberprzestępczości;

- 3) współpraca państw w zakresie ekstradycji, pomocy prawnej, przejęcia i przekazania ścigania karnego.

Mimo wielu aktów prawnych, w przeważającej części regulacje *stricte* kar-noprosowe (określające prawa i obowiązki uczestników postępowania karnego, obowiązki organów procesowych) są jedynie dodatkiem do wskazania typów czynów, które na gruncie konkretnej umowy międzynarodowej powinny podlegać penalizacji, oraz określenia warunków współpracy między organami ścigania. W zakresie współpracy międzynarodowej, konwencje odnoszące się do poważnych przestępstw modyfikują ogólne zasady tej współpracy, pozwalając m.in. na przekazywanie informacji, które mogą być następnie wykorzystane przy gromadzeniu dowodów bez uprzedniego wniosku organów innego państwa⁴⁰.

Zbliżanie ustawodawstw państw europejskich dotyczy wybranych rodzajów przestępstw, które państwa Rady Europy uznają za najbardziej społecznie szkodliwe, tj. przestępczość zorganizowana, cyberprzestępczość, handel ludźmi, seksualne wykorzystywanie dzieci, przemoc wobec kobiet. W zakresie określonym konwencją – z perspektywy prawa karnego procesowego – na państwach ciąży obowiązek dwójakiego rodzaju. Po pierwsze, odnoszące się do wprowadzenia określonego trybu ścigania „poważnych przestępstw”, tj. zagwarantowania, że wszczęcie postępowania w danej sprawie nie będzie w pełni zależne od uprzedniego zgłoszenia możliwości popełnienia przestępstwa przez pokrzywdzonego lub zawiadomienia⁴¹ lub obowiązku wszczęcia postępowania

---

⁴⁰ Wydaje się także, że zawężają podstawy odmowy udzielenia pomocy prawnej w ramach klasycznej współpracy międzynarodowej. Państwa związane umową międzynarodową, dążąc do efektywnego zwalczania poważnej przestępczości, powinny przesłanki odmowy ekstradycji, udzielania pomocy prawnej, przeprowadzenia dowodu itp., interpretować w sposób zawężający, nie szukając pretekstu, np. w postaci zasady wzajemności czy ochrony porządku publicznego, by uchylić się od wykonania wniosku rekwizycyjnego, czy ekstradycyjnego.

⁴¹ Zob.: 1) art. 15 Konwencji Rady Europy o zapobieganiu terroryzmowi, sporządzonej w Warszawie 16.5.2005 r.; 2) art. 27 Konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi, sporządzonej w Warszawie 16.5.2005 r.; 3) art. 32 Konwencji Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych, sporządzona w Lanzarote 25.10.2007 r.; 4) art. 55 Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzonej w Stambule 11.5.2011 r. oraz 5) art. 8 decyzji ramowej 2008/913; 6) motyw Nr 15 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z 5.4.2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW (Dz. Urz. L Nr 101 z 2011 r., s. 1–11); 7) art. 17 ust. 5 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE

nia karnego (legalizm ścigania)⁴². Po drugie, dotyczące praw pokrzywdzonego w toku postępowania karnego, tj. obowiązek ochrony prywatności ofiary przestępstwa⁴³, zagwarantowania jej „pakietu” informacji w toku postępowania⁴⁴ i przyznania jej bezpłatnej pomocy prawnej⁴⁵ oraz pomocy tłumacza⁴⁶.

Dla celów wyznaczonych umową międzynarodową państwa powinny stosować określone czynności dochodzeniowe, m.in.: zabezpieczenie danych informatycznych, przeszukiwanie danych informatycznych, gromadzenia danych w czasie rzeczywistym (art. 15–20 Konwencji o cyberprzestępczości); przesłuchania dziecka – ofiary przestępstwa w obecności psychologa (art. 35 Konwencji o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych); wstrzymania podejrzanych transakcji bankowych (art. 13 Konwencji Rady Europy o praniu, ujawnianiu i konfiskacie dochodów pochodzących z przestępstwa oraz o finansowaniu terroryzmu). Państwa członkowskie nie są jednak zobowiązane do ratyfikacji innych niż EKPC konwencji Rady Europy, zatem wpływ prawa europejskiego na wewnętrzne porządki prawne będzie niejednolity⁴⁷. Co więcej, ratyfikacja danej

---

z 13.12.2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW (Dz.Urz. L Nr 335 z 2011 r., s. 1–14); 8) art. 24 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/541 z 15.3.2017 r. w sprawie zwalczania terroryzmu i zastępująca decyzję ramową Rady 2002/475/WSiSW oraz zmieniająca decyzję Rady 2005/671/WSiSW (Dz.Urz. L Nr 88 z 2017 r., s. 6); 9) art. 8 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/1371 z 5.7.2017 r. w sprawie zwalczania za pośrednictwem prawa karnego nadużyć na szkodę interesów finansowych Unii (Dz.Urz. L Nr 198 z 2017 r., s. 29).

⁴² Wyłączenie możliwości oceny celowości ścigania w danej sprawie. Zob. art. 15 Konwencji o zapobieganiu terroryzmowi.

⁴³ Zob. art. 31 ust. 1 lit. e Konwencji o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych; art. 56 ust. 1 lit. f Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej.

⁴⁴ Art. 12 ust. 1 lit. c Konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi.

⁴⁵ Art. 31 ust. 3 Konwencji Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych, art. 57 Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej.

⁴⁶ Art. 12 ust. 1 lit. c Konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi, art. 56 ust. 1 lit. h Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej.

⁴⁷ Na marginesie warto jednak zauważyć, że ETPC w orzecznictwie często odwołuje się do „sektorowych” konwencji Rady Europy. Ponadto w większości postanowienia tych konwencji stanowią kodyfikację wcześniej ukształtowanych standardów wynikających z orzecznictwa ETPC, więc mimo że formalnie zakres zobowiązań państw będzie różny (ze względu na ratyfikację bądź nie danej umowy międzynarodowej), to w praktyce obowiązki te będą bardzo zbliżone. Zob. opracowanie dotyczące wykorzystania umów międzynarodowych zawieranych na fo-